

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЯК НАПРЯМУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ТЕРНАВСЬКА Вікторія Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського міжнародного університету

В статті розглядається питання введення кримінальної юстиції по справах неповнолітніх. Аналізуються тенденції формування правової політики стосовно захисту прав дітей при здійсненні кримінального правосуддя шляхом удосконалення кримінального і кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: ювенальна політика, ювенальна юстиція, неповнолітні правопорушники, права дитини.

Актуальною проблемою на сьогодні для українського суспільства, що має, до речі, екстериторіальний характер, є підліткова злочинність, рівень якої зростає щороку. За даними судової статистики за 2010 р. в Україні з загальної кількості осіб, причетних до вчинення злочинів, чисельністю 226, 4 тис. осіб, 6,2 %, тобто 13 тис. 950 – становили неповнолітні (це майже на тисячу більше, ніж у 2009 р. В той же час, жертвами злочинів стали 14, 326 тис. дітей (на 3600 чол. більше ніж у попередньому році). Причини такої складної криміногенної ситуації полягають не лише у низькій ефективності діяльності органів, які ведуть боротьбу зі злочинами неповнолітніх в Україні, але, на думку автора, й у відсутності послідовної і науково обґрунтованої правової політики у сфері правотворчості. Від правильно сформованої правової політики в цілому та кожного її напрямку зокрема, її цілісності та системності залежить процес реалізації завдань і функцій держави, яка прагне набути статус правової держави.

Серед пріоритетних напрямів правової політики України, але, в той же час, мало-розробленим, є ювенальна політика. Одним із наріжних питань ювенальної політики стала проблема запровадження ювенальної юстиції. Комітет ООН з прав дитини рекомендує всім державам-учасникам, які ратифікували Конвенцію про права дитини 1989 р., вжити всіх необхідних заходів для того, щоб прискорити процес реформування законодавства задля введення ювенальної юстиції, яка вважається найбільш ефективним засобом боротьби зі злочинністю неповнолітніх, а також захисту їх прав. З метою належного виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань Президент України підписав у 2011 р. Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [1].

Питання про доцільність запровадження ювенальної юстиції в Україні обговорювалося вченими, практиками і представниками громадськості протягом тривалого часу. Серед науковців, які присвятили свої дослідження даній тематиці (Н.М. Крестовська, С.П. Коталейчук, які провели дисертаційні дослідження, Н.С. Юзікова, О.О. Ямкова, С.М. Зеленський, С.Г. Киренко, С.М. Корецький та ін.), висловлено в основному позитивну оцінку ювенальній юстиції. Натомість вкрай негативно налаштована певна частина української громадськості. Так, у квітні 2011 р. Львівська міська рада звернулася до Президента Віктора Януковича з вимогою попередити введення

в Україні ювенальної юстиції. 14 червня у Києві відбулись акції протесту батьківської громадськості проти введення системи ювенальної юстиції, а також інших «антисімейних технологій». Спеціалісти Батьківського руху брали активну участь у роботі круглих столів, послідовно виступали проти введення кримінальної (ювенальної) юстиції. Більше того, юристами Батьківського руху був розроблений альтернативний варіант Концепції, який декілька разів (у листопаді 2010 р., а також повторно у березні 2011 р.) був направлений офіційно в Міністерство юстиції, з копією Президенту України. Всі вони висловлювалися проти підписання Президентом України 24 травня 2011 р. «Концепції розвитку кримінальної юстиції для неповнолітніх в Україні». Основними аргументами противників запровадження ювенальної юстиції виступають твердження про «спрямованість ювенальної юстиції на руйнування інституту сім'ї в Україні», а також те, що «ювенальні суди будуть невідконтрольні державі, натомість отримають виключне право контролю за сім'ями та відібрання дітей у батьків» [2].

Що ж викликає таке занепокоєння щодо прийнятої Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні? Визначальним чинником тут, на думку автора, виступає відсутність єдності у розумінні феномену «ювенальна юстиція».

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття «ювенальна юстиція». Етимологічний термін «ювенальний» бере свій початок від латинського слова *juvenalis* – юнацький, від *juvenis* – юнак, а юстиція від латинського *justitia* – справедливість, правосуддя. Достатньо лаконічне визначення дає офіційне українське джерело – Юридична енциклопедія: «ювенальна юстиція – спеціалізована система правосуддя щодо неповнолітніх» [3, С. 463]. Однак більш ширше тлумачення дає Н.М. Крестовська: «Ювенальна юстиція – система державних, муніципальних та громадських судових, правоохоронних та правозахисних органів, установ та організацій, що на основі ювенального права та за допомогою медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо ді-

тей, профілактику та попередження правопорушень дітей та проти дітей, захист прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації» [4, С. 25].

Отже, в цілому ювенальну юстицію слід розуміти як спеціалізоване кримінальне правосуддя у справах неповнолітніх, де неповнолітні виступають як правопорушниками, так і жертвами злочинів.

Аналізуючи зміст Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, ми можемо відмітити ряд позитивних положень, дія яких, в першу чергу, спрямована на удосконалення превентивної та профілактичної роботи з неповнолітніми особами, які схильні до вчинення правопорушення, і лише потім передбачає заходи боротьби з підлітковою злочинністю та роботу з неповнолітніми злочинцями. Провідну роль у процесі виховання дітей якраз і відіграватиме сім'я та громадськість шляхом застосування гуманних методів роботи з дітьми [1]. Велика увага в Концепції приділена необхідності забезпечення відкритості та доступності широкій громадськості інформації про принципи, норми та правила, на яких ґрунтується законодавство про кримінальну юстицію як раз з метою уникнення неправильного сприйняття громадськістю даного інституту та, як наслідок, протистояння між владою і суспільством, що спостерігається сьогодні в Україні.

З метою виконання завдань, поставлених у Концепції, Президент України уповноважив Кабінет Міністрів України розробити та затвердити у визначений термін план заходів щодо реалізації зазначеної Концепції. У своєму розпорядженні «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» [5] Кабінет Міністрів України зобов'язав відповідні державні структури провести всі необхідні заходи для реалізації завдань Концепції, відповідно до їх спеціалізації.

Для прискорення та оптимізації заходів щодо реалізації завдань Концепції за указом Президента України було створено робочу групу з питань реалізації Концепції [6]. Члени робочої групи мають проаналізувати

та узгодити всі пропозиції із забезпечення прав дітей при здійсненні кримінального судочинства, що надійдуть від державних структур та громадських об'єднань, а також здійснити аналіз нормативно-правових актів з метою вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Недоліком розпорядження Кабінету Міністрів України є, на думку автора, те, що всі його положення в основному спрямовані на профілактичну роботу з неповнолітніми правопорушниками, тобто особами, які вже відбувають покарання. Наприклад, «створення належних умов для життя, забезпечення необхідної медичної допомоги у приймальниках-розподільниках для дітей органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторах, спеціальних виховних установах»; «створення та оновлення матеріальної бази для національно-культурного і духовного розвитку неповнолітніх, які тримаються у спеціальних виховних установах, проведення з ними психолого-педагогічної та фізкультурно-спортивної роботи» [5] тощо.

Дійсно, неповнолітні правопорушники потребують психологічної реабілітації, належних умов відбування покарання, оскільки незадовільні умови українських установ пенітенціарної системи не сприяють виправленню особи та переосмисленню нею своєї неправомірної поведінки та аморального способу життя, а навпаки, збуджують найгірші людські риси.

На думку автора, заходи реалізації державної ювенальної політики в основному мають бути превентивного характеру, і мають бути спрямовані, в першу чергу, на виховання законослухняного громадянина з відповідним рівнем правової культури і правосвідомості. Слід створювати належні умови для життя і всебічного розвитку дитини до того як вона вчинила злочин, оскільки за нормальних умов життя дитини досить невелика ймовірність вчинення нею злочину, якщо при цьому буде діяти відповідна система виховання, в якій задіяні не лише батьки, але і держава в особі відповідних органів та установ. Система виховання повинна передбачати повну зайнятість дитини у навчальному процесі, заохочувати її

до зайняття спортом, творчістю. І активну участь у забезпеченні такого рівня життя дитини має взяти на себе держава, оскільки більшість населення проживає за межею бідності, тому за державні кошти слід створити спортивні та художні секції, як це було за часів СРСР.

По відношенню ж до тих неповнолітніх, які вже здійснили кримінальне правопорушення, слухними є ті положення розпорядження Кабінету Міністрів України, котрі передбачають забезпечення неповнолітньому правопорушнику під час здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя додержання його прав з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку шляхом підготовки кваліфікованих працівників органів внутрішніх справ, суддів, прокурорів, адвокатів, працівників органів опіки і піклування з питань здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя у справах неповнолітніх [5]. Таку підготовку кадрів слід починати ще під час навчання у профільних вищих навчальних закладах за допомоги спеціальних освітніх програм. Крім того, слід налагодити механізм співпраці всіх цих державних органів між собою з метою досягнення поставленої мети. Так, досвід російських колег, які запровадили спеціальні судові колегії у справах неповнолітніх у ряді суб'єктів Російської Федерації (Ростовська, Саратовська області), свідчить про такі недоліки в роботі вищезазначених державних органів. Проблеми виникають саме внаслідок відсутності належної взаємодії суду, органів опіки та піклування, служб соціального захисту населення, а також відсутності нових форм і методів роботи суддів при розгляді справ неповнолітніх [7, С. 128].

На схвальні відгуки заслуговує положення листа Департаменту антикорупційного законодавства та законодавства про правосуддя Міністерства юстиції України про «Систему кримінальної юстиції щодо неповнолітніх – цивілізований підхід держави до проблеми дитячої злочинності», в якому зазначається про «необхідність у проведенні якісного оновлення чинного законодавства, зокрема у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, та налагодженні взаємодії

між органами та службами у справах дітей, залучення до соціального патронажу неповнолітніх правопорушників громади, інститутів громадянського суспільства, в першу чергу, з метою забезпечення правильності та ефективності прийняття кожного правового рішення відносно дитини, що потрапила у конфлікт з законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою» [8].

Одним з таких інститутів, на думку автора, є суд присяжних, роль якого недооцінюється нашими правоохоронними органами у процесі прийняття правильного і справедливого рішення щодо неповнолітніх правопорушників. Україна вже має історичний досвід діяльності такого судового інституту за часів її входження до складу Російської імперії. Сучасниками Судової реформи 1864 р. відзначались такі риси суду присяжних, як прояв знання загальної психології та великої гуманності присяжними засідателями поряд з об'єктивною оцінкою всіх обставин по справі. Більше того, у разі винесення виправдувального вироку присяжні засідателі не залишали напризволяще неповнолітніх, натомість збирали кошти і влаштували у виховні заклади чи особисто встановлювали опіку над ними [9, С. 365; 10, С. 149-150], що дало поштовх для становлення інституту патронату. Крім того, така практика сприяла утворенню у подальшому ювенальної юстиції: у 1910 р. було утворено суд у справах неповнолітніх спершу у Санкт-Петербурзі, а з 1915 р. такі суди почали діяти у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Миколаєві. Компетенція Київського ювенального суду була комплексною: до його провадження належали як правопорушення малолітніх, так і делікти, вчинені проти них [11, С. 41]. Тобто, можна стверджувати, що ювенальна юстиція властива українській правовій культурі.

Однак протягом вже майже двадцяти років, незважаючи на положення Концепції судово-правової реформи в Україні, затвердженої Верховною Радою України 28 квітня 1992 р., яка передбачає проведення спеціалізації судів з поступовим утворенням судів у справах неповнолітніх, сімейних судів, суду присяжних тощо, таких судів не утворено.

У Франції за Законом від 15 червня 2000 р. запроваджено спеціалізований суд присяжних, що розглядає справи неповнолітніх громадян, які вчинили тяжкі кримінальні правопорушення у віці від 13 до 18 років. До складу суду входить три професійних судді – головуєчий і два асесори, які є суддями апеляційного суду чи трибуналу вищої інстанції, а також дев'ять присяжних засідателів, однак помічники головуєчого мають бути суддями у справах неповнолітніх громадян [12, С. 133].

У Швеції кримінальні справи слухаються судом у складі головуєчого судді і двох судових засідателів, де ювенальний суддя повинен мати необхідну кваліфікацію для розгляду справ як повнолітніх, так і неповнолітніх підсудних, оскільки справа про вчинення злочину розглядається спільно в одному судовому провадженні [13, С. 17].

Невиправданими є побоювання громадськості щодо відокремленості ювенальних судів від судів загальної юрисдикції. Про це не тільки не йдеться у Концепції, а навпаки Концепція передбачає реформування діяльності відповідних державних органів з метою підвищення рівня їх кваліфікації з питань здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх, оскільки належним чином мають бути враховані їх вікові, соціально-психологічні, психофізичні та інші особливості розвитку [1]. Досвід інших держав різниться. Так, у Німеччині суди у справах неповнолітніх являють собою спеціалізовані відділи, що входять до загальнокримінального суду з особливим складом і структурою, власною правовою базою, особливими принципами судочинства. У Швеції у судовій системі є два види судів: місцеві та адміністративні. Місцеві суди, ідентичні українським загальним судам, мають у своєму складі або ювенального суддю, або ювенальний відділ, що розглядають як кримінальні, так і цивільні справи. До компетенції адміністративних судів входять питання щодо направлення дитини до виправно-реабілітаційної установи у випадках, не пов'язаних з порушенням закону, а також перегляд кожні 6 місяців рішень із зазначених питань [13, С. 16-17].

Щодо побоювання тієї частини громадянськості, яка вважає, що виховні заходи ювенальної юстиції, котрі переважають над каральними, будуть сприяти безвідповідальності неповнолітніх правопорушників, оскільки Концепція передбачає запровадження процедури відновного правосуддя та медіації як ефективного засобу добровільного примирення потерпілого та правопорушника, то чинний на сьогодні Кримінально-процесуальний кодекс вже передбачає можливість закриття кримінальної справи за злочин невеликої та середньої тяжкості, вчинений неповнолітнім [14]. На думку ж автора, примирення сторін може мати місце, коли йдеться лише про заподіяння шкоди майну потерпілого, коли неповнолітній правопорушник повинен під час пробації відшкодувати шкоду потерпілому, і за допомоги професійних психологів самостійно прийти до висновку про неправомірність своєї поведінки, шкідливість наслідків свого діяння, необхідність усунення негативних наслідків шляхом дійсного каяття та своєї суспільно-корисної праці. Однак не може йти мова про медіацію у випадку спричинення тяжких тілесних пошкоджень, смерті потерпілого. Така практика існує і в зарубіжних країнах: ряд держав прийняли закони (у Канаді 7 липня 1982 р. було прийнято Закон «Про малолітніх правопорушників», у Новій Зеландії – Закон 1989 р. «Про дітей, молодь і їхні сім'ї» та ін.), що містять положення про необхідність захисту суспільства від протиправної поведінки молоді і відповідальності правопорушників [13, С. 15].

Наступний аргумент противників ювенальної юстиції, який зводиться до того, що ювенальна юстиція передбачає «суд дітей над своїми батьками» та встановлює застосування ряду заходів щодо позбавлення батьків їх батьківських прав та відібрання у них їх дітей, свідчить про досить низький рівень правової культури наших громадян. Річ у тому, що чинний на сьогодні Сімейний кодекс України і так містить положення, що дозволяють неповнолітнім звертатися за захистом своїх прав до органів опіки і піклування та до суду з метою позбавлення батьків їх батьківських прав. Так, дитина має право противитися неналежному вико-

нанню батьками своїх обов'язків щодо неї, а також у разі потреби звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, або безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років, з позовом про позбавлення їх батьків батьківських прав (ст. 152, 164, 165 Сімейного кодексу України) [15].

Таким чином, забезпечення державної політики щодо охорони та захисту прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві можливе шляхом створення належної правової бази, а повноцінний розвиток законодавства в галузі захисту прав дітей неможливий без комплексного підходу до проблем неповнолітніх, що спонукає до наукових обґрунтувань правової політики у сфері ювеналістики.

Література

1. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 99.
2. Львовский городской совет призывает Президента Виктора Януковича предотвратить введение в Украине ювенальной юстиции // <http://lb.ua/news>; Всенародное противодействие внедрению ювенальной юстиции в Украине // <http://sovest.dnepro.org/2011/3426.html>.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2004. – Т. 6. – 768 с.
4. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – О., 2008. – 42 с.
5. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 № 1039-р // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 208.
6. Про робочу групу з питань реаліза-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається питання запровадження кримінальної юстиції у справах неповнолітніх. Аналізуються тенденції формування правової політики щодо забезпечення прав дітей при здійсненні кримінального судочинства шляхом удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

ції Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Розпорядження Президента України № 26/2012-рп від 25.02.2012 січня 2012 // www.president.gov.ua/documents

7. Хасина Л.К. Понятіе ювенальной юстиции // Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі: Матеріали Міжнародної наукової конференції 21-22 вересня 2007 р., Одеса / За заг. ред. проф. Ю.М. Оборотова; Одеська національна юридична академія. – О.: Фенікс, 2007. – С. 126-129.

8. Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх – цивілізований підхід держави до проблеми дитячої злочинності. Лист Департаменту антикорупційного законодавства та законодавства про правосуддя Міністерства Юстиції України від 07.06.2011 // www.minjust.gov.ua/0/35457

9. Тимофеев Н.П. Суд присяжных в России. Судебные очерки. – М.: Типография А.И. Мамонтова и К°, 1881. – 636 с.

SUMMARY

The issue of establishment of juvenile justice is considered. The tendencies of forming legal policy concerning provision children rights during execution of criminal justice by improvement of criminal and procedural criminal legislation are analyzed.

10. Мокринский С. Суд присяжных // Судебные Уставы 20 ноября 1864 г. За пятьдесят лет. – Петроград: Сенатская типография, 1914. – Т. 2. – С. 115-159.

11. Ювенальна юстиція: Навчальний посібник / За заг. ред. Крестовської Н.М. – О.: ОЮІ ХНУВС, 2006. – 243 с.

12. Шишкін В.І. Судові системи країн світу: Навчальний посібник. У 3-х книгах. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – К. 2. – 336 с.

13. Зеленецький В.С. Ювенальна юстиція в Україні. Коментар та аналіз діючого законодавства; Конвенція про права дитини (з постатейним матеріалом); Словник-довідник з ювенальної юстиції. – Х., 2006 р. – 778 с.

14. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – 2. – Ст. 15.

15. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – 21-22. – Ст. 135.